

**Вітчизняне
пам'яткознавство:
традиції, досвід,
перспективи**

Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу

У статті висвітлена роль і значення культурної спадщини у формуванні історичної пам'яті українського народу. Проаналізовані окремі нерухомі історико-культурні об'єкти, присвячені подіям і контроверсійним постатям української історії. Огляд символічного простору України свідчить про його ідеологічну різновекторність, різні підходи у конструюванні минулого.

Ключові слова: пам'ятки, нерухомі пам'ятки, культурна спадщина, історична пам'ять, меморіальний простір.

Важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті і національної свідомості народу відіграє історико-культурна спадщина. Візуальний компонент, що включає в себе пам'ятники, пам'ятні місця, будинки, монументи, меморіальні комплекси, музейні експозиції, цвинтарі, окремі поховання, створює меморіальний простір, який не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян. «Пам'ятки створюють особливий світ, являються важливою складовою культурного, ідеологічного середовища, в якому, так само, як в природному, живе людина, вони пов'язані з далеким минулим, революційними та воєнними подіями. Вулиці, площі, канали, будинки, парки – нагадують... творіння минулого, в які вкладені талант їх творців і любов поколінь, входять в людину, стають мірилом прекрасного. Якщо людина байдужа до пам'яток своєї країни, вона байдужа і до своєї країни» – писав академік Д.С.Ліхачов, який одним з перших підняв проблему зв'язку «пам'яті історії народу» і культурної спадщини [1].

Вивчення історико-культурної спадщини розширює простір наукового пошуку, органічно включає її у контекст сучасних світоглядних цінностей, формує у суспільній свідомості історичну пам'ять, яка сприяє збереженню всього комплексу знань, відтворенню справедливості, відновленню більш повної картини минулого через пам'ятки і місця пам'яті. Із здобуттям Україною незалежності вітчизняна історіографія повертається до своєї власної національної історії і своїх національних героїв. З'явилися дослідження, де йдеться про цивілізований, позбавлений суб'єктивних тлумачень й ідеологічних штампів підхід до історичних подій і видат-

них українських діячів, пам'яток і об'єктів історико-культурної спадщини, що відповідає основному змісту гуманітарної політики України. Інтерес до історичного минулого стимулює процес відродження історичної пам'яті народу, який був позбавлений знати свою історію.

«Memory studies» (студії пам'яті) набувають розвою у сучасній зарубіжній і вітчизняній соціогуманістиці. Проблема історичної пам'яті, характерні риси і особливості формування, природа та форми вираження цього феномену розвинута в окремих наукових статтях вітчизняних учених О.Бойка, І.Гирича, В.Гриневича, Я.Грицака, Л.Зашкільняка, А.Киридон, І.Колесник, Л.Нагорної, О.Удода, С.Єскельчика, Н. Яковенко та ін.[2]. Досліджуючи теоретичні питання феномену пам'яті, вітчизняні науковці В.Верстюк, І.Гирич, Г.Денисенко, В.Скальський, І.Симоненко [3], акцентують увагу на пам'яткознавчому аспекті, ставленні громадськості до меморіального простору, сприйнятті суспільством знакових подій та історичних діячів через пам'ятки і місця пам'яті.

Мета даної статті – з'ясувати значення історико-культурної спадщини, зафіксованої у нерухомих пам'ятках, у формуванні історичної пам'яті, зосередити увагу на найбільш важливих подіях і контроверсійних постатях української історії.

Меморіальний простір України формувався упродовж усього розвитку нації і змінюється під впливом сучасних політичних та соціально-економічних процесів. Неповторний для кожної людини образ рідного краю – населеного пункту, навколишніх ландшафтів, історико-культурного середовища в цілому, важливою складовою якого є й нерухомі пам'ятки, набуває

значення одного з визначальних факторів у формуванні відчуття Батьківщини, духовної спільності людей, їхньої національної і державної ментальності. Свідомість людей, життя яких з дитинства проходила переважно в умовах «типової забудови» часто позбавлена конкретного образу батьківщини, психологічного тяжіння до рідного краю, патріотичних почуттів [4]. Знайомство з важливими сторінками минулого нашої країни, духовним досвідом попередніх поколінь набуває у процесі сприйняття нерухомих пам'яток історії загальнодоступної, емоційної форми, сприяючи не лише знайомству з історичним минулим, але всебічному розвитку людини. Участь у різних пошукових загонах, реконструкція воєнних подій, що стало особливо популярним в останні роки, створює наочно-образний характер цього процесу, відчуття особистої причетності кожного учасника до конкретних подій і персоналій вітчизняної історії.

Візуальний компонент історичної пам'яті українського народу протягом ХХ ст. неодноразово зазнавав великих втрат та ідейних переорієнтацій. Найбільш характерним став Ленінський план монументальної пропаганди, згідно з яким знищувалися пам'ятники однієї епохи і увічнювалася пам'ять про державних і партійних діячів доби тоталітаризму. Масова руйнація релігійних архітектурних пам'яток прокотилася країною в 30-ті роки ХХ ст. Лише в монастирях Північного Лівобережжя України було знищено 6 пам'яток архітектури ХVІІ ст., 16 – ХVІІІ ст., 14 – ХІХ ст. В 1929-1930 рр. в Україні широко розгорнулася кампанія по зняттю і переплавці церковних дзвонів в фонд індустріалізації. Вивозилися іконостаси, древні ікони, інше церковне начиння, в храмах влаштовувалися клуби і складські приміщення. Особливо відчутними були втрати, понесені історико-культурним фондом Києва. Після перенесення до Києва у 1934 р. столиці Радянської України, руйнування релігійних святинь набуло характеру чітко спланованої акції. Давній центр Київської Русі з її золотими банями за прикладом Москви було вирішено перетворити в своєрідний еталон нового соціалістичного міста. У вересні 1934 р. у Києві розпочалося руйнування Михайлівського Золотоверхого собору, у 1935 р. – унікального Межигірського монастирського комплексу. В березні

1936 р. винесено рішення про знесення Десятинної і Покровської церков. Подібна доля спіткала Військовий Миколаївський собор, дзвіницю Кирилівського монастиря, Трьохсвятительську церкву, Братський монастир [5]. О.Довженко у своєму «Щоденнику» писав: «Одне слово, двадцятий вік помстився. Погуляв по слідах і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Зоставив биту цеглу, кам'яні коробочки, на які противно дивитися, і покарбовану землю. Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах» [6].

Руйнувалися пам'ятки, постійно перейменовувалися назви міст і сіл, вулиць, промислових об'єктів на честь партійних і державних діячів, відповідно зносилися пам'ятники минулих епох. Меморіальний простір знаходився під впливом ідеологічного диктату, зносилися і встановлювалися пам'ятники тільки узгоджені з існуючим тоталітарним режимом. Проведенням різних церемоній, створенням меморіалів й обелісків, літературних й мистецьких «реквіємів», «місць пам'яті», ретельно відпрацьованих «ритуалів пам'яті» влада прагнула легітимізувати державну ідеологію [7]. Це стосується не тільки загалом пануючої партії (групи тощо), але і місцевої влади на рівні міста, села, яка будівництвом або реставрацією певних пам'ятників, міською забудовою прагне впливати на громадян з метою прийняття такої версії минулого, яка влаштовує владу на рівні міста, села. Останнім часом з пам'ятниками відбуваються виразно окреслені регіональні особливості процесу трансформації меморіального простору країни. У демократичному суспільстві територіальні громади самі вирішують, які пам'ятники варто встановлювати і демонтувати. В окремих регіонах і містах процес встановлення національно орієнтованих пам'яток наштовхується на відчутний спротив місцевої громади. Водночас існують загальнонаціональні пріоритети щодо ідеологічного напрямку символічного простору, і такі пріоритети можуть значно відрізнятися від уподобань окремих груп населення. Державна політика формування історичної пам'яті має здійснюватися із врахуванням місцевих особливостей, але при цьому варто відокремлювати суспільні думки від політичних уподобань місцевої влади. Не завжди ціннісні й мотиваційні пара-

метри, насаджувані державою, співпадають із світовідчуттям і настроями більшості громадян. У кожного індивіда своє власне уявлення про минуле, і саме воно є матрицею особистісної історичної пам'яті. Механізм конструювання історичної пам'яті відбувається відповідно до потреб сучасності. Важливим є відбір визначних постатей у минулому, важливих для ідентифікації певних соціальних груп чи суспільства в цілому, вибір подій, знакових для українського народу. Це, передусім, події Національно-визвольної війни сер. XVII ст., національно-визвольний рух українського народу упродовж всього історичного поступу. Гетьману України Б.Хмельницькому, постать якого сприймається у суспільстві як визначного державного і громадського діяча, встановлені пам'ятники у багатьох українських містах. Готуючись до святкування трьохсотліття возз'єднання України з Росією в 1954 р. планувалося спорудження пам'ятників гетьману у Переяславі-Хмельницькому і Триумфальної арки в Києві. Якщо комплекс запропонованих ідеологічних заходів не викликав у вищого політичного керівництва республіки ніяких сумнівів, то оголошення с. Суботів – батьківщини Б.Хмельницького – Державним заповідником розглядалося як передчасне [8]. Невдовзі українські ідеологи замінили у своїх планах пам'ятник гетьману України на монумент возз'єднанню. Тільки за часів незалежності, в умовах національного і культурного відродження України, дослідження та увічнення історії українського козацтва виходить на належний рівень. Останнім часом виявлено 1174 нерухомих пам'яток, пов'язаних з українським козацтвом, понад 200 пам'ятних місць – лише на Київщині [9].

І на початку XXI ст. Північна війна 1700-21 рр., воєнні баталії на території України, виступ гетьмана І.Мазепи на стороні Шведського королівства, Полтавська битва з її наслідками залишаються актуальними для українського народу. Незважаючи на суперечливі оцінки особи і політики гетьмана необхідно визнати, що І.Мазепа був видатною особистістю, здібним українським керманічем, який свої зусилля спрямував на пошуки оптимальної форми збереження української автономії. За часів Російської імперії, а потім і упродовж усієї радянської доби події Північної війни, Полтавської

битви реконструювалися лише як перемога російської армії, очолювана Петром I. За лаштунками історії залишалося все, що відображало участь у воєнних подіях українських козаків, Запорозької Січі. В імперські часи Полтавська битва увічнювалася як визначна перемога Петра I, а в радянські часи пам'ятне місце битви перетворилося на заповідник, основною метою якого було увічнення переможної битви російської армії. Тільки в умовах незалежної Української держави стало можливим об'єктивно оцінити дії тогочасної української еліти, роль гетьмана І.Мазепи, перемогу російської армії і поразку національних збройних сил. Об'єктивно оцінюючи перебіг подій трьохсотлітньої давнини слід констатувати, що в битві брали участь і українські частини, хоча їх кількість залишається дискусійною.

Полтавська битва – одна з найзнаменніших подій дорадянського періоду, яка вивела Росію в ранг великих держав Європи, перемога у Другій світовій війні стрімко змінила роль і місце СРСР у світі, перетворивши його у наддержаву. Цікаву паралель між подіями початку XVIII ст. і першої половини XX ст. проводить полтавська дослідниця О.Сальникова. По закінченню війни на хвилі великодержавницьких настроїв, що стали наслідком перемоги СРСР у війні з гітлерівською Німеччиною, одним із засобів їх посилення та утвердження було звернення керівництва СРСР та особисто Й.Сталіна до історичного минулого. Паралелі були настільки очевидні, що урочисте відзначення ювілею Полтавської битви у 1949 р. та увічнення події шляхом створення музею-заповідника виносилось на порядок денний саме по собі [10]. З наближенням 250-літнього ювілею Полтавської битви в 1956 р. було розширене приміщення музею, а в новому залі розмістили діораму Полтавської битви, над створенням якої працювали художники московської військової художньої студії ім. Грекова. Позитивні зміни відбулися у житті музейного закладу після прийняття Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1981 р. «Про оголошення комплексу пам'ятників історії та культури Поля Полтавської битви державним історико-культурним заповідником». На території Полтавської області збереглися комплексні пам'ятки архітектури, монументального мистецтва та історії, пов'язані з

подіями Північної війни; пам'ятні місця, пов'язані з дислокацією козацьких військ, розташуванням таборів, найбільш запеклих епізодів битви. Це незаперечні факти історії нашої держави, що становлять важливу частину розуміння її розвитку і дозволяють більш повно відобразити конкретні події та з'ясувати їх вплив на загальний історичний процес. Постать І.Мазепи та події навколо неї стали одним із наріжних каменів політики держави в культурній і суспільній сферах, у відновленні історичної пам'яті. Україна – незалежна держава, яка сама визначає пріоритети свого розвитку і шукає їх легітиміцію у власних інтерпретаціях минулого, які не обов'язково повинні збігатися з історичними оцінками інших держав [11].

В 1991 р. у Батурині на території замку гетьмана І.Мазепи на Гончарівці насипано пам'ятний курган і встановлено дубовий хрест на згадку про мешканців Батурина, страчених у 1708 р. Неподалік – плита з портретом І.Мазепи і пам'ятним текстом [12]. 1993 р. на Панянському узвозі у Полтаві відкрито пам'ятник загиблим українським козакам. Біля підніжжя встановленого тут гранітного хреста лежить земля, привезена із зруйнованого Батурина. Продовжується облаштування лінії редутив, а також прилеглої території, споруджується Ротонда вшанування пам'яті всіх полеглих у Полтавській битві, Меморіальний комплекс у с. Жуки Полтавського району [13]. В 2008 р. в с. Дегтярівка Новгород-Сіверського району Чернігівської області на місці зустрічі гетьмана України І.Мазепи з королем Швеції Карлом XII встановлений пам'ятний знак на честь визначних діячів свого часу. Замість підвищеного, частіше всього політизованого інтересу до постаті гетьмана, який спромігся виступити в інтересах власної Вітчизни проти свого сюзерена – російського царя – поряд з контроверсійними у сучасних вітчизняних і російських дослідженнях з'являється виважена, об'єктивна оцінка І.Мазепи, як державного і політичного діяча [14].

XX століття асоціюється у колективній пам'яті людства з трьома революціями, двома світовими, громадянською і «холодною» війнами, трьома голодоморами, форсованою індустріалізацією та примусовою колективізацією, великим терором 30-х-50-х рр., Чорнобильською катастрофою, проголошенням державної незалежності, затяжною системною кризою.

Період 1917-1921 рр. невеликий за тривалістю, але в умовах століть бездержавності надзвичайно важливий і необхідний для історичної легітимізації сучасної держави. Це був час появи самобутніх і непересічних постатей, про яких пам'ятають і сьогодні, українських провідників, творців Української Народної і Західноукраїнської Народної Республік. Більшість з них отримали загальноукраїнську популярність після 1991 р., коли змінилася політична ситуація, а пам'ять про творців української державності постала в рамках національної парадигми. Почали досліджуватися колишні теми-табу, відкрилися архіви, дослідники звернулися до маловідомих тем, у тому числі революційних подій 1917-1921 рр. Ініціативи щодо відзначення видатних постатей Української революції 1917-1921 рр. виписані в офіційних Указах Президента України у зв'язку з виповненням у 2005-2009 роках ювілейних річниць від дня народження видатних діячів УНР та ЗУНР. 16 травня 2005 р. виданий Указ Президента України «Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки М.Грушевського, Є.Петрушевича, В.Винниченка, С.Петлюри, В.Голубовича, В.Чехівського, С.Остапенка, Б.Мартоса, І.Мазепи, В.Прокоповича, А.Лівицького, К.Левицького, С.Голубовича для утвердження в суспільній свідомості об'єктивної оцінки їхньої ролі в історії, забезпечення консолідації української нації. 2 квітня 2007 р. був виданий Указ Президента України № 297 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників», який став підґрунтям для підготовки плану заходів з відзначення подій Української революції [15].

М.Грушевський, В.Винниченко увійшли в національну пам'ять українського народу, щодо їх постатей практично не існують ідеологічні суперечки. Після 1991 р. пам'ять про М.Грушевського повністю реабілітована. Ім'ям провідного історика і державного діяча названі наукові установи, навчальні заклади, 29 вересня 2006 р. відкрився історико-меморіальний музей Михайла Грушевського у Києві (вул. Паньківська, 9), діють музеї у Львові, селах Сестринівка (Козятинський р-н Вінницької обл.) і Криворівня (Верховинський р-н Івано-Франківської обл.), присвячені цій визначній постаті [16].

Збудовано 9 монументів, зокрема в 1998 р. у Києві, біля Будинку учителя, де у 1917-1918 рр. проводилися засідання Української Центральної Ради на чолі з М.Грушевським. На відміну від пам'яті про М.Грушевського, пам'ять про голову Генерального Секретаріату В.Винниченка відновлюється державою завдяки діяльності окремих суспільних діячів та громадських ініціатив. У 1993 р. ім'я Винниченка присвоєно Кіровоградському педагогічному університету, в 2010 р. відкритий пам'ятник голові Генерального Секретаріату – першого у ХХ ст. українського уряду – створена експозиція в обласному краєзнавчому музеї, де експонуються особисті речі громадського діяча і письменника, на будівлі Гуманітарного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка (бульв. Шевченка, 14) встановлена меморіальна дошка [17].

Найскладніший шлях із забуття доводиться долати постаті С.Петлюри. Відвідуючи Полтаву, її гості згадують про Полтавську битву, про перемогу Петра 1 над шведами. Однак не всі знають, що в цьому місті над Ворсклою рівно через 170 років після трагічної поразки гетьмана І.Мазепи народився Симон Васильович Петлюра, голова Директорії УНР, Головний отаман армії УНР, один з українських борців за незалежну Українську державу. Незважаючи на плин часу, збереглися меморіальні будинки у Полтаві, де народився і навчався С.Петлюра, віднайдені будинки у Києві, де проходила його активна діяльність як громадсько-політичного і військового діяча (вулиці Володимирська, 36, 57, 78, Богдана Хмельницького, 26, Прорізна, 2). У Вінниці знаходяться будинок готелю «Савой», в якому з 2 лютого по 6 березня 1919 р. перебували міністри Директорії УНР (вул. Соборна, 48), а також будинок, в якому містився штаб-квартира С.Петлюри (вул. Чкалова, 15) [18]. Постать С.Петлюри є найбільш контроверсійною у суспільному сприйнятті. В Україні є лише один пам'ятник С.Петлюрі у Рівному, меморіальна дошка на будинку Полтавської духовної семінарії (тепер аграрний коледж) (вул. Сковороди 1/3), де навчався в 1895-1902 рр. С.Петлюра. Закладання пам'ятного знаку 27 травня 2007 р. на місці спорудження пам'ятника С.Петлюрі у його рідній Полтаві викликав громадський спротив та навіть суспільне протистояння [19]. В той же час, в містах Західної України – Івано-Франків-

ську, Львові, Рівному, Стрию, Тернополі перейменовані вулиці в пам'ять видатного діяча українського визвольного руху, представники української діаспори ініціюють спорудження пам'ятників С.Петлюрі за кордоном.

Після вступу до Києва у січні 1918 р. більшовицьких військ Українська Центральної Рада в ніч на 28 січня виїхала до Житомира і розмістилася у залізничних вагонах. З прибуттям Центральної Ради до міста у Житомирі було введено військовий стан, що викликало занепокоєння у житомирян. Щоб не наражати населення на небезпеку міська дума ухвалила рішення просити УЦР переїхати з Житомира. Місцем перебування Малої ради УЦР стала залізнична ст. Коростень (збереглися приміщення депо). 12 лютого 1918 р. на станції під головуванням М.Грушевського пройшло історичне засідання, на якому було ухвалено рішення «визнати гербом Української Народної Республіки знак Київської держави часів Володимира Святого» [20]. З 15 лютого по 5 березня 1918 р. УЦР продовжувала свою законотворчу роботу у Житомирі. Пам'яткою, яка нагадує про буремні роки Української революції у місті став будинок (вул. В.Бердичевська, 6), в якому розміщувалася Волинська Українська Рада, редакція газети «Громадянин», в якій працював український громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради Самійло Підгірський. 15 листопада 1917 р. в цьому будинку перед громадою виступив з промовою С.Петлюра [21].

Події початку ХХ ст. пов'язані з будинком Народного дому у Львові (вул. Театральна, 22), одним з найстаріших культурно-освітніх установ на Галичині. Внаслідок українського національно-визвольного повстання, що відбулося в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. у Львові, влада перейшла до Української національної ради, а 9 листопада 1918 р. новоутворена держава отримала назву – Західноукраїнська Народна Республіка, був створений тимчасовий виконавчий орган влади – Державний Секретаріат ЗУНР на чолі з К.Левицьким. В пам'ять про ці події на будинку встановлена меморіальна дошка. Головою («президентом») Української національної ради ЗУНР був обраний державний і громадський діяч, член Директорії УНР Є. Петрушевич, з 9 червня 1919 р. по 15 березня 1923 р. – диктатор ЗУНР. З нагоди

90-ліття проголошення ЗУНР 1 листопада 2008 р. на батьківщині Є.Петрушевича у м. Буську (Львівська обл.) на території гімназії його імені відкритий перший пам'ятник президенту Української національної ради ЗУНР [22].

Велике значення для майбутньої розбудови незалежної соборної Української держави мала злука ЗУНР і УНР. Початок об'єднання Наддніпрянської і Західної України в одній соборній державі поклато підписання у Фастові 1 грудня 1918 р. делегацією Української національної ради ЗУНР і представниками Директорії УНР попередньої угоди про об'єднання ЗУНР і УНР, ратифіковану 3 січня 1919 р. у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ) [23]. 22 січня 1919 р. у Києві було урочисто проголошено Акт про злуку ЗУНР (Галичина, Буковина і Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдину соборну УНР, затверджений Трудовим конгресом України, який відбувся в оперному театрі. Меморіальною дошкою в 1999 р. відзначений будинок (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 1), в якому з 2 січня 1919 р. працювала Українська національна рада, очолювана президентом Є.Петрушевичем, ратифікований Акт про злуку ЗУНР і УНР, а також будинок готелю «Австрія» (вул. Січових Стрільців, 12), в якому в 1919 р. зупинялися М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра. В 2003 р. біля будинку, де працювали міністерства Державного Секретаріату ЗУНР (вул. Грюнвальдська, 11), споруджений гранітний монумент з бронзовими барельєфами українських громадських і політичних діячів Л.Бачинського, Д.Вітовського, К.Левицького, Є.Петрушевича [24].

На жаль, відзначені далеко не всі діячі і важливі події Української революції. Якщо на перших етапах незалежності України керівна еліта намагалася зберегти стару систему цінностей, а отже й монументи, які її уособлювали, то після Помаранчевої революції настали певні зрушення до утвердження символів, які персоналізують Україну. Важливе значення для формування пам'яті мають різні комемораційні заходи, пов'язані із відзначенням пам'ятних дат, покладанням квітів до пам'ятників визначних діячів Української революції, різних ритуалів, які стали повсякденною практикою офіційної влади. Встановлення Дня захисника Вітчизни, Героїв України, Соборності, Незалежності, Пам'яті жертв Голодомору та політичних реп-

ресій, створення Музею Української революції 1917-1922 рр. (спочатку Музей УНР) – певні заходи на шляху формування колективної пам'яті. З 2011 р. він функціонує як відділ Національного музею історії України у приміщенні Педагогічного музею, резиденції українського парламенту революційної доби, де були прийняті чотири Універсали – основні законотворчі документи нової держави.

Особливо великий резонанс у суспільстві викликала правда про державний терор 20-50-х років ХХ ст., Голодомор 1932-1933 рр., коли мільйони українських селян стали жертвами сталінського комуністичного режиму. 19 лютого 1993 р. Президент Л.Кравчук під тиском громадськості видав Указ «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні», яким вперше було засвідчено офіційне ставлення держави до цієї трагічної події. 12 вересня 1993 р. на Михайлівській площі Києва було урочисто відкрито й освячено пам'ятний знак «Жертвам Голодомору 1932-1933 років», який символізує матір-берегиню як символ України з опущеними від розпачу руками і дитиною на грудях [25]. В пам'ять про трагічні події почали встановлювати пам'ятні знаки на місцях похованих, за християнською традицією – пам'ятні хрести, створювалися літературні та мистецькі «реквієми», відпрацьовувалися «ритуали пам'яті».

Обрання Президентом України у 1994 р. Л.Кучми, правління якого тривало десять років, внесло свої корективи у визнання Голодомору. 26 листопада 1998 р. Президент України Л.Кучма підписав Указ «Про встановлення Дня пам'яті жертв Голодомору» у четверту суботу листопада щороку [26], які стали об'єднаним заходом для всіх, Днем пам'яті про невинно убієнних мільйонів українців. Запалені свічки на площах і вулицях, на місцях поховань, у кожній родині – це свідчення про спільну колективну пам'ять. Форми вшанування пам'яті жертв Голодомору суттєво розширилися, але без змін залишалася його політична і правова оцінка. Держава уникала юридичної кваліфікації Голодомору як геноциду. За каденції президента Л.Кучми тема Голодомору набула публічного обговорення на державному рівні, а Верховна Рада України фактично висловила офіційну політичну оцінку подій 1932-1933 рр. в Україні геноцидом і звернулася до міжнародних органі-

зацій з пропозицією про вшанування пам'яті жертв Голодомору [27].

Соціальна група або сила, яка виходить на суспільну арену, зазвичай, приносить з собою власне трактування загального минулого, причому пам'ять певного колективу (групи) запаує в соціальному дискурсі тоді, коли цей колектив домінує. Зі зміною вищого керівництва в державі змінювалися підходи до визначення пріоритетів у гуманітарній сфері. Прихід до влади нового політичного керівництва в Україні внаслідок президентських виборів 2004 р. змінило ставлення до української історії, особливо до з'ясування причин та наслідків Голодомору в Україні. Президент В.Ющенко обрав цей напрям одним із пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики країни і став на шлях конкретної реалізації попередніх постанов. Історичною подією в суспільно-політичному і духовному житті України стало ухвалення 28 листопада 2006 р. Верховною Радою України Закону «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», яким визнано його геноцидом українського народу. Незаперечним історичним фактом являється те, що Президент України В.Ющенко виступив ініціатором розробки і подання цього Закону до парламенту, виконавши свій громадянський та моральний обов'язок. Президент В.Ющенко звернувся до світової спільноти із закликом визнати Голодомор 1932-1933 років актом геноциду проти українського народу [28]. Поширення правди про національну трагедію, яка була заборонена до згадки за часів комуністичного режиму, сколихнула українське суспільство. Встановлені 4452 пам'ятники і пам'ятних знаки на вшанування пам'яті жертв Голодомору (станом на квітень 2008 р.), а в місті Києві – загальнонаціональний Меморіал пам'яті жертв Голодомору в Україні [29]. Національна трагедія 30-х років минулого століття не залишила байдужим світове співтовариство. 4 грудня 2013 р. у столиці США – Вашингтоні – був закладений Меморіал про пам'ять жертв Голодомору-геноциду українського народу. Незважаючи на те, що деякі політики прагнуть ревізувати Закон Верховної Ради від 28 листопада 2006 р., заперечити кількість загиблих, замінити визначення «Голодомору геноцидом українського народу», саме ця національна трагедія, яка торкнулася практично кожної родини в Україні, може стати об'єднуючим фактором

на шляху формування єдиної історичної пам'яті, органічною частиною вітчизняного історичного наративу.

Драматичні події Другої світової війни та смертельна битва двох тоталітарних режимів – німецького нацизму й сталінського більшовизму – вогняним виром пройшли по території України. Вона принесла жахливу руїну, страждання та смерті мільйонів людей. Доленосною подією в житті українського народу стало створення в 1938-1939 рр. на невеликій території закарпатського краю Карпатської України, яка відкрила важливу роль в історії українського державотворення. Навіть короткотривале існування цієї держави – символ національного прагнення українського народу до соборності і незалежності. У м. Хусті (Закарпатська обл.) відзначений будинок гімназії, в якому 15 березня 1939 р. відбувся Сейм (Сойм) Карпатської України, що законодавчо закріпив незалежність нової держави і основи її державного ладу та обрав Президентом держави А.Волошина. Меморіальні дошки увічнюють пам'ять про відомих громадських і політичних діячів Закарпаття: голову Сейму, міністра культур, шкільництва і народної освіти А.Штефана (с. Порошково, Перечинський р-н), прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Карпатської України Ю.Ревая (с. Мирча, Великоберезнянський р-н). 2009 р. на батьківщині Президента Карпатської України Августина Волошина, удостоєного в 2002 р. звання Героя України (посмертно), в с. Келечин (Міжгірський р-н) споруджений пам'ятний знак [30]. Встановлення пам'ятних знаків, відзначення визначних подій і видатних діячів України не викликало спротиву місцевого населення, а навпаки знайшло підтримку і порозуміння як у владних коридорах, так і на місцевому рівні.

На вістрі українського визвольного руху в роки війни опинилася Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. В історичній пам'яті західноукраїнського населення, де в багатьох родинах були воїни Української повстанської армії, зберігається цілком позитивний, ідеалізований образ їх ролі в національно-визвольному русі, боротьбі за незалежну Українську державу. Натомість у східних і південних регіонах по-іншому сприймається образ вояка УПА, швидше як «колабораціоніста», «посібника німців», від рук яких гинули

в роки війни українські і польські громадяни тощо. При різному ставленні до руху ОУН і УПА важко не визнати, що його стратегічною метою було відродження Української Самостійної Соборної Держави. Історія збройного конфлікту в Західній Україні 1939-1950-х рр., протиборство між націоналістичним рухом та його противниками ще довго буде залишатися дискусійною в науці і контроверсійною в суспільно-політичній думці. Діяльність ОУН і УПА під час Другої світової війни у сучасній історичній пам'яті сприймається по-різному різними соціальними та етнічними спільнотами, що відповідно накладається і на візуальний компонент. Про це свідчить кількість пам'ятників провідникам ОУН і УПА, меморіальних дощок, пам'ятних знаків, обелісків, відзначень днів заснування Української повстанської армії. За часи незалежності постало 17 пам'ятників С. Бандері, 3 – Р.Шухевичу [31]. У роки президентства В.Ющенка було прийняте незважене рішення про присвоєння керівнику ОУН С.Бандері і командирі Української повстанської армії Р.Шухевичу звання Героя України, яке не лише збурило українське суспільство, посприявши його поляризації, але викликало зливу емоцій у середовищі європейських та заокеанських політиків. Доводиться визнати, пише доктор історичних наук Л.Нагорна, – що й досі триває своєрідне «заочне протистояння» двох знакових фігур – Й.Сталіна і С.Бандери. Розпочата на цьому ґрунті «війна пам'ятників» поступово перетворюється у відверте хуліганство, коли в коловерті подій потрапляють небайдужі до своєї історії громадяни, ветерани Червоної армії, з рук яких під час святкувань виривають прапор Перемоги, зривають ордени і медалі. Слід пам'ятати, що і воїни Червоної армії, і воїни ОУН і УПА боролися за визволення своєї землі від ворога, і доки не буде досягнуто консенсусу між ветеранами, говорити про спільну історичну пам'ять про Другу світову війну – навряд чи можливо.

Вшанування особистості письменника, археолога, керівника культурної референтури ОУН, одного із керівників фракції ОУН (м) О.Ольжича була започаткована на його батьківщині – Житомирщині в 1992 р. З того часу стало традицією відзначати все, що пов'язане з цією знаковою постаттю. Проведення конфе-

ренцій і круглих столів, виставок і видання книжок, присвоєння імені О.Ольжича навчальним і науковим закладам, встановлення стипендій і створення меморіального музею цього видатного діяча – це далеко не повний перелік заходів, які проводяться в області на вшанування пам'яті про О.Ольжича. У 1994 р. встановлена меморіальна дошка на одній із будівель Свято-Успенської церкви, в якій 13 вересня 1907 р. відбувся обряд хрещення Олега. Указом Президента України від 10 листопада 2006 р. «Про відзначення 100-річчя від дня народження Олега Ольжича» передбачалося спорудження протягом 2007-2008 років у містах Києві та Житомирі пам'ятників О.Ольжичу [32], який, на жаль, так і не встановлений. Популяризація духовних цінностей, патріотичне виховання, зв'язок поколінь, збереження пам'яті про історичні постаті – це пріоритетне завдання гуманітарної політики держави. Спільні зусилля держави і громадянського суспільства, зацікавлених у досягненні компромісу, вирішенні нагальних питань, у тому числі, у гуманітарній сфері дозволять толерантно вибудувувати політику по формуванню історичної пам'яті, яка має на меті не конфронтацію, а об'єднання і взаєморозуміння. Необхідна політична воля вищого керівництва держави вирішити ці політичні питання, не полишаючи осторонь проблеми соціально-економічного облаштування ветеранів війни, а також і їх бажання простягнути руку один одному заради майбутнього дітей і онуків. Ці питання давно вирішені в країнах Західної Європи – Німеччині, Італії, Іспанії та ін., де домінують підходи, орієнтовані на консолідацію й патріотизм.

Слід пам'ятати, що історична пам'ять ґрунтується на героях, місцях пам'яті, з якими спільноти ідентифікують себе і якими вони пишуться. Українська держава докладає зусиль до справедливої оцінки історії національно-визвольного руху. Важливим кроком на цьому шляху став Указ Президента України від 14 жовтня 2006 р. «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення», який став, на жаль, свого роду декларативним документом. Напрацювання вчених не стають основою для вирішення цих питань – вчені працюють в своїй системі координат, спираючись на широку дже-

рельну базу, а політична еліта продукує своє бачення історичного минулого без будь-якого підкріплення документами.

Створення нових пам'ятників, меморіальних комплексів, музеїв несе важливе навантаження у справі національного самоствердження. Маркерами історичної пам'яті стають важливі для територіальних громад місця пам'яті боротьби за національне визволення, поховань жертв тоталітаризму, споруди колишніх катівень НКВС, меморіальні будинки, пов'язані з життям національних героїв. Адреси місць перебування жертв режиму у в'язницях, місця розстрілів встановлені у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій областях у ході роботи над «Зводом пам'яток історії та культури України», під час науково-пошукових експедицій товариства «Меморіал», Національної спілки краєзнавців України, інших громадських організацій. Пам'ятні знаки про закатованих громадян споруджені на будинках, де діяли органи НКВС у м. Львів (вул. Замарстинівська, 9; вул. С.Бандери, 1), м. Самбір (вул. І.Франка, 4), м. Сокаль, вул. Шашкевича, 89 (Львівська обл.), м. Березани, вул. Гімназійна, 20 (Тернопільська обл.), м. Коломия, бульв. Лесі Українки, 32-А (Івано-Франківська обл.), м. Дубно, вул. Д.Галицького, 28 (Рівненська обл.). У Волинській, Івано-Франківській, Тернопільській, інших західних областях споруджені Меморіальні комплекси борцям за волю України, які стали узагальненими пам'ятниками на честь репресованих громадян і учасників національно-визвольної боротьби за часів Другої світової війни і повоєнного періоду. Пам'ятники жертвам комуністичного режиму і пам'ятні знаки на місцях розстрілів і масових поховань жертв голодомору і репресій споруджені у Ковелі (Волинська обл.), Маріуполі, Старобешево (Донецька обл.), Малині (Житомирська обл.), Олександрії (Кіровоградська обл.), Луганську, Старобільську (Луганська обл.), Харкові, Херсоні та в інших населених пунктах України [33]. Про страшні злочини тоталітарної доби нагадує пам'ятний хрест на Привокзальній площі Дніпропетровська, пам'ятний знак про жертви голодоморів та політичних репресій, встановлений в 2006 р. у Соборному парку Черкас [34]. Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» поблизу Києва, «Українсько-по-

льський меморіал» на кладовищі жертв тоталітаризму в районі 6-го кварталу лісопаркової зони Харкова (Белгородське шосе) – місця пам'яті про жертви репресій 1937-41 рр. [35]. Водночас повинні залишатися незабутими і 28 тисяч братських могил воїнів Червоної армії, полеглих в роки Другої світової війни і похованих на території України.

Крах комуністичного режиму, розпад СРСР, проголошення незалежної Української держави відзначені у меморіальному просторі країни як черговий переломний момент. Меморіали, топоніміка у різних регіонах України відбивають полярні ціннісні стереотипи й відмінні орієнтації. Від початку 1990-х років в Україні ведуться «меморіальні війни» навколо пам'ятників партійним і державним діячам періоду тоталітаризму, В.І.Леніну, діячам Української революції 1917-21 рр., провідникам національно-визвольного руху, пам'ятних дат, створення Національного пантеону, перейменування назв вулиць, населених пунктів. На рівні місцевих органів приймаються рішення про демонтаж монументів комуністичним діячам, подіям часів радянської влади. Якщо в Західній Україні в перші роки незалежності були зняті всі монументи В.Леніну, то на Сході й Півдні вони залишилися майже недоторканими. Упродовж 2007-2008 рр. в Україні демонтовано понад 400 пам'ятників діячам комуністичного режиму – організаторам Голодомору та політичних репресій 1937-1941 рр. Перейменовано понад 3000 топографічних назв, що носили їхні імена [36]. Відповідно до процедури демонтажу та перенесення пам'ятників, що належать до місцевих пам'яток, достатньо погодження Міністерства культури і туризму України, для демонтажу монументів, що належать до національних – необхідне рішення Кабінету Міністрів України [37].

Останнім часом у суспільстві значно актуалізувалися проблеми, пов'язані з історичною пам'яттю, з меморіальним простором держави, представленим широкою палітрою різних пам'яток. Різні аспекти – від руйнації і нищення пам'яток, зняття з постаментів пам'ятників діячам тоталітарної доби, будівництва хмарочосів у заповідних зонах до спорудження пам'ятників борцям за незалежну Україну – стали предметом широкого обговорення в суспільстві. Тоталітарний режим з комуністичною ідеологією, яка була нав'язана суспільству, супроводжу-

вався нищенню духовності народу, його культурної спадщини. Він проявив себе руйнацією численних храмів, насильницькою реконструкцією міст. Для увічнення найвизначніших подій історії, видатних партійних і державних діячів використовувалась монументальна пропаганда, на честь партійних і державних керівників перейменовували міста і села, площі і вулиці, їм споруджували скульптурні зображення, яким надавався статус пам'ятки історії та культури. Окремого розгляду на державному рівні потребує питання, яке виникло навколо демонтажу або перенесення пам'яток радянського періоду до Музею тоталітаризму, створення якого на часі. Вирішення цих питань, а також перейменування вулиць, на нашу думку, необхідно проводити за участі громадян міста, району, вулиці, розглядаючи точки зору представників місцевих громад, різних партій і громадських організацій. Тільки виважений підхід, толерантне ставлення дозволить дійти миру і порозуміння у суспільстві і зупинить нав'язану «війну пам'ятників».

Міська топоніміка, пам'ятники являються важливими складовими формування світогляду, національної свідомості, спільної пам'яті нації, державницького мислення громадян. Потрібно визначити і сформувати єдиний центральний орган (спеціальний підрозділ Міністерства культури, Українського інституту національної пам'яті або іншого відомства) із правом видачі дозволу на спорудження, переміщення або демонтаж пам'ятників. На такий орган слід покласти обов'язки охорони існуючих монументів, складання і оновлення Державного реєстру нерухомих пам'яток України, контроль за виконанням органами влади усіх

рівнів відповідного законодавства. У складі такого підрозділу належить працювати фахівцям-консультантам із питань історії, архітектури, мистецтвознавства, містобудування, культурології, здатними надавати експертні висновки з суперечливих питань. При цьому слід враховувати загальний процес демократизації суспільного життя, коли органам місцевого самоврядування надається більша самостійність у вирішенні економічних і соціокультурних питань. Формування історичної пам'яті обов'язково має здійснюватися із урахуванням місцевих особливостей. Влада повинна мати виважену загальнодержавну меморіальну політику, яка б не підганялася під дати і ювілеї, а мала довгострокове спрямування й належне фінансове забезпечення. Важливо не створювати нові лінії конфронтації, не увічнювати у топоніміці й меморіалах постаті, що дістають у суспільстві неоднозначну реакцію. Потрібно за прикладом посткомуністичних європейських країн створити окремі місця зберігання пам'ятників тоталітарної доби, за прикладом Музею Української революції – меморіал і Музей діячів української землі [38]. Такий пантеон одразу став би візитівкою Києва, місцем екскурсійного паломництва. Він був би не менш популярний, ніж площа Героїв у Будапешті, Вавельський замок у Кракові, площа Венеції у Римі, де знаходиться палац Венеції, одна з перших споруд епохи Відродження, грандіозний монумент Віктору Еммануїлу II і пам'ятник Невідомому солдату в пам'ять про італійців, загиблих в роки Першої світової війни. Зважена й реалістична гуманітарна політика повинна стати найважливішим пріоритетом влади й громадянського суспільства.

Джерела та література

1. Лихачев Д. Память истории священна (Беседа с директором Государственного музея А.С.Пушкина в Москве М.М.Бариновым) // Прошлое – будущему. Очерки и статьи. Ленинград: Наука, 1985. – С. 83-84, 98; його ж. Экология культуры // Прошлое – будущему. Очерки и статьи. Ленинград: Наука, 1985. – С. 50-51.

2. Бойко О.Д. Феномен історичної пам'яті в сучасному українському контексті: характерні риси та особливості // Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки. – Харків: Гімназія, 2010; Гриневич В. А. Радянська міфотворчість довкола Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії

України. Зб. наукових статей. – Вип.10. – Част. 1. – К.: Ін-т історії України НАН України; Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 15/2006-2007; Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір / Національна та історична пам'ять. – Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 2012. – С. 171-181; Нагорная Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 324 с.; Удод О. Про актуальні проблеми інтеграції історич-

- ної науки і освіти // Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки. – Харків: Гімназія, 2010; Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008; Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: Критика, 2007.
3. Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917-1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007-2010 рр. // Проблеми вивчення української революції 1917-1921 рр. – Вип.5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010; Капась І. Історична пам'ять про антинацистський рух опору радянських партизан і підпільників Наддніпрянщини: генеза, механізми процесу // Краєзнавство. – 2011. – № 4; Симоненко І. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4(13). Гирич І. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2007. – №1.
4. Піскова Е., Федорова Л. Нерухомі пам'ятки історії / Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 228. (див. Боярский П.В. Теоретические основы памятниковедения // Памятниковедение: Теория, методология, практика. – М., 1986. – С. 31)
5. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1942 рр. – Ч.11. Кінець 20-1941 рр. – К., 1995. – С. 172, 173.
6. Пам'ятки України. – 1989. – № 1. – С. 38.
7. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – С. 8.
8. Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х-80-х рр. ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К.: Рідний край, 1997. – С. 7.
9. Денисенко Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – С. 146; Демиденко О. – Увічнення та збереження історії козацтва... – Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 14.
10. Сальнікова О. Історія створення та розвитку Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» // «Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ФОП Толмачова Н.Ю., 2009. – С. 418.
11. Верстюк В. Гетьман Мазепа в історичній пам'яті України // «Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2009. – С. 27.
12. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2008. – С. 192, 196.
13. Верстюк В. Гетьман Мазепа в історичній пам'яті України // «Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ФОП Толмачова Н.Ю., 2009. – С. 25.
14. Таирова – Яковлева Т. К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы. – Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. – Збірник наукових праць. – К., 2008. – С. 79; Струкевич Олексій. Іван Мазепа на соціокультурному тлі свого часу. – Там само. – С. 141.
15. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793/2005>; www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/
16. Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917-1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007-2010 рр. // Проблеми вивчення української революції 1917-1921 рр. – Вип.5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 15.
17. Огієнко В. Траєкторії пам'яті: Михайло Грушевський, Володимир Винниченко та Симон Петлюра в національній пам'яті / Українська революція 1917-1921 років: погляд із сьогодення. – К., 2013. – С. 209; Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917-1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007-2010 рр. // Проблеми вивчення української революції 1917-1921 рр. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 12.
18. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Словникова частина. – Вінниця: «ДП» Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 143,144; Звід пам'яток історії та культури України. Київ.-Кн.1,ч.2. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004; Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн.1,ч.1. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999.
19. Огієнко В. Траєкторії пам'яті: Михайло Грушевський, Володимир Винниченко та Симон Петлюра в національній пам'яті / Українська революція

1917-1921 років: погляд із сьогодення. – К., 2013. – С. 210.

20. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.2.: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 165-166.

21. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. – Вип.6. – Житомир: «Полісся», 2006. – С. 108.

22. Режим доступу: Каменіар. 1 nu.eche. ua / ? p=1423.

23. Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 132.

24. Гаврилів Б. – ЗУНР у пам'ятках історії та культури. – 2008. – С. 51.

25. Веселова О. Увічнення пам'яті жертв голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні // Укр. іст.журн. – 2004. – №2. – С. 65.

26. Урядовий кур'єр. – 1998. – 28 листопада.

27. Марочко В. Політична ревізія Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні // Розбудова держави. – 2010. – №1. – С. 9.

28. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. – С. 158.

29. Симоненко І. М. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4(13). – С. 55.

30. Поточний архів Центру дослідження історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України. – Матеріали по Закарпатській області.

31. Симоненко І. М. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4(13). – С.55.

32. Ковальчук І., Стельникович С. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А.Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року. – Житомир «Рута», 2011. – С. 149-151.

33. Режим доступу: <http://www.Sakharov-center.ru>

34. Режим доступу: <http://www.sakharov-center.ru>

35. Денисенко Г. Місця пам'яті і пам'ятники жертвам «Великого терору» // Краєзнавство. – 2012. – №1. – С. 106.

36. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/13811.html>

37. Федорова Л.Д. Пам'ятки монументального мистецтва // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / В.О.Горбик (відп ред.) В.М. Даниленко, Г.Г. Денисенко, Т.І. Катаргіна та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009 – С. 245-246.

38. Гирич І. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2007. – №1. – С. 133.

Галина Денисенко, Елена Денисенко

Культурное наследие Украины в формировании исторической памяти народа

Освещена роль и значение культурного наследия в формировании исторической памяти украинского народа. Проанализированы отдельные недвижимые историко-культурные объекты, посвященные выдающимся событиям и контрверсионным деятелям украинской истории. Обзор символического пространства Украины свидетельствует о его идеологической разновекторности, различных подходах в конструировании прошлого.

Ключевые слова: *памятники, недвижимые памятники, культурное наследие, историческая память, мемориальное пространство.*

Galyna Denysenko, Helena Denysenko

The cultural heritage of Ukraine in the formation of the historical memory of people

The role and significance of the cultural heritage in the formation of the historical memory of Ukrainian people is illuminated in this article. Some immovable historical and cultural objects devoted to the famous events and counter-versionable public men of the Ukrainian history are analyzed. The historical survey of Ukrainian symbolic space attests about its different ideological vectors and points of view to the constructing of the past.

Key words: *monuments, immovable monuments, cultural heritage, historical memory, memorial space.*